

Олексій Гончаренко (Переяслав-Хмельницький)

**Політика нацистського геноциду
і участь місцевого населення Київщини
у порятунку євреїв
(за документами радянських спецслужб)**

Політика нацистського геноциду, що проводилась у Європі та на території всіх окупованих вермахтом республік СРСР, є концентрованим вираженням антигуманних цінностей тоталітарної ідеології, що поставила за мету повне знищення етносу, оголошеного колективним расовим та політичним противником режиму. Нацисти, окупувавши територію України, прагнули вивільнити деструктивну енергію мас, перетворивши суспільство на помічника у реалізації своїх планів. В окремих роботах доводиться, що випадки участі представників місцевого населення у порятунку євреїв не були поодинокими. Значну кількість відповідних фактів називає Я. Сусленський¹. Ж. Ковба присвячує свої дослідження ситуації, що склалася на окупованій території західних областей України². У матеріалах, зібраних Б. Забарко, що базуються на свідченнях очевидців та безпосередніх учасників трагедії, відкрито невідомі сторінки порятунку

---

¹ Сусленський Я. Справжні герої. Про участь громадян України у рятуванні євреїв від фашистського геноциду. — К., 1993. — 148 с.

² Ковба Ж. Форми ситуативної допомоги і рятування євреїв місцевим населенням Східної Галичини в роки німецької окупації // Запорожские еврейские чтения. — Вып. 3. — Запорожье, 1999; Колаборація українців і долі євреїв на теренах України періоду Другої світової війни // Запорожские еврейские чтения. — Вып. 4. — Запорожье, 2000; «Білі плями» історії Голокосту галицьких євреїв // Пам'яті трагедії Дробицького яру. Матер. наук. конфер. — Харків, 1999; Людність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». — К., 1998. — 266 с.

евреїв³. І. Левітас присвячує своє дослідження ситуації, що склалась в окупованому Києві⁴. Надзвичайно важливими є міркування М. Феллера, який доводить відсутність етнічних антагонізмів між українцями та євреями⁵. Незважаючи на значний доробок вітчизняних вчених у вивчення зазначеної проблеми, не існує жодного комплексного дослідження, яке розглянуло б проблему участі місцевого населення Київщини в порятунку євреїв. Початковий етап вивчення проблеми сприяє появі праць, автори яких звинувачують українське суспільство в участі у масових акціях знищення єврейського населення⁶.

Відповідно до зазначених обставин, завданням даної роботи є дослідження проблеми участі українців у порятунку єврейського населення, доведення того факту, що, незважаючи на жорстокий нацистський окупаційний режим, місцеве населення, більшість якого становили українці, взяли участь у порятунку жертв режиму. Джерельною базою праці є архівно-кримінальні справи на службовців української поліції та працівників цивільної адміністрації Рейскомісаріату «Україна», які вперше вводяться до наукового обігу. Це постанови про арешт, постанови про пред'явлення обвинувачення, протоколи судових засідань, матеріали речових доказів. Важливе місце займають протоколи допитів заарештованих, обвинувачених та свідків. Розглядаючи ці матеріали, необхідно враховувати специфіку юридичної (формально-визначеної) та фактичної процедури допитів, які були проведені відповідальними працівниками Київського обласного управління та відповідних районних відділень МДБ, НКО «СМЕРШу». Незаперечно, що з боку слідчих застосовувався тиск, погрози, шантаж та прямий фізичний вплив на осіб, які проходять у цих кримінальних справах. Очевидно, що в матеріалах обвинувачення присутні обмови обвинувачених свідками подій, викликані особистими образами, самообмови, а також відсутність бажання об'єктивних відповідей на запитання, поставлені слідчими, адже при відповідному складі злочину до обвинувачених могла бути застосована вища міра покарання тощо. Окрім того, в матеріалах кримінальних справ присутні окремі невідповідності між протоко-

---

³ Живими остались только мы: Свидетельства и документы / Ред.-сост., авт. предисл. и комент. Б. Забарко— К., 2000. — 578 с.

⁴ *Левитас И.М.* Праведники Бабьего Яра. — К., 2001. — 256 с., ил.

⁵ *Феллер М.Д.* Пошуки, спогади, роздуми єврея, який пам'ятає своїх дідів, про українсько-єврейські взаємини, особливо про нелюдське і людяне в них. — Дрогобич, 1998. — 376 с., з іл.

⁶ *Ляховицкий Ю.* Катастрофа: как ее хотят видеть на Украине; *Ю. Ляховицкий, Ю. Субочева.* Катастрофа в исторической ретроспекции // 1-е Запорожские чтения «Еврейское население Юга Украины» 29–30 мая 1997 г. Доклады и сообщения. — Запорожье, 1997.

лами допитів свідків і обвинувачених, заяви підсудних на судових засіданнях про застосування неправомірних дій слідчих, відповідні заяви в проханнях про помилування тощо. В обмежених розмірах застосовувався метод перехресного допиту свідків та обвинувачених, співставлення й перевірка отриманих доказів. В окремих випадках застосувалась невірна юридична кваліфікація вчинених злочинів. Деякі слідчі не звертали уваги на факти порятунку мирного населення, вчинені колаборантами, уникаючи викликів на допити в якості свідків осіб, про яких йшлося у відповідних заявах обвинувачених. Так, колишній поліцейський, який після звільнення з поліції виконував обов'язки сільського старости, свідчив, що у своєму селі переховував близько десяти чоловік радянських громадян, серед яких були і євреї⁷. Ці дані не були перевірені. Відсутні вони і в запитаннях слідчого до свідків. Проте співставлення фактів, що увійшли до матеріалів справи, доповнення даними інших архівних блоків, зокрема Ф. 6 (архівно-слідчі справи на реабілітованих радянських громадян), дозволяє виділити окремі сюжети, що мають під собою об'єктивну реальну основу. Користуючись блоками архівно-кримінальних справ, необхідно враховувати дотримання методів дослідження історичної та юридичної науки. Хронологічні межі розглянутих кримінальних справ належать до 1943–1944, 1945–1948 рр., 1950 р. Змістовна частина першого блоку належить до періоду, коли з визволенням території Київщини були проведені арешти та слідство над колаборантами. Другий блок стосується тих осіб, які після вторинного призову до діючої армії, досить часто маючи радянські військові нагороди, повертались до рідних домівок і за свою службу в окупаційних органах влади потрапляли під слідство. Останній блок кримінальних справ, як правило, стосується осіб, що переховувались в інших областях УРСР і республіках СРСР, але були виявлені й відправлені на території, де вчинили злочини, для проведення відповідного слідства. Таким чином, матеріали архівно-слідчих справ є цінним джерелом з вивчення зазначеної проблематики. Цей блок матеріалів є єдиним з усіх радянських архівів, у яких називається національність жертв нацистів та не використовується термін «мирні радянські громадяни», який і до сьогодні унеможливує повноцінне вивчення проблеми геноциду єврейського народу України та участі місцевого населення в порятунку жертв нацистського режиму.

Значна кількість виявлених фактів участі місцевого населення Київщини в порятунку євреїв дозволяє структурувати їх за критеріями мотивів дій рятівників, віковими і соціальними групами суб'єктів, що перебували в зоні впливу нацистського окупаційного режиму. Особливості сучасного

---

⁷ ДА СБУ, ф. 5, спр. 63424, арк. 97.

юридичного забезпечення використання цих архівних справ не дозволяють називати конкретні імена рятівників, жертв та осіб, що брали участь як у їх переслідуванні й знищенні, так і порятунку.

Під терміном «геноцид» розуміються дії, вчинені з наміром повного або часткового знищення будь-якої національної, расової чи релігійної групи. Щодо українців також проводилась політика геноциду. Проте лише щодо євреїв проводились заходи тотального геноциду. Усі виявлені євреї та особи, що мали кровну близьку спорідненість, підлягали фізичній ліквідації, а напередодні проведення акцій знищення користувалися особливим політико-правовим статусом, відмінним від інших категорій населення. Під терміном «місцеве населення» розуміються представники всіх національностей, які мешкали на окупованій території Київщини. Під порятунком розуміються виключно некорисливі дії представників місцевого населення. Так, начальник Узинської районної поліції затримував на дорогах євреїв, що намагались втекти з Києва. Отримавши певні цінності, він їх відпускав, заарештовуючи через певний час. Після того як у переслідуваних нацистами євреїв закінчувались кошти, він їх заарештовував⁸. Ці дії не можуть бути визнані порятунком, хоч при деяких сприятливих обставинах євреї могли втекти від цього хабарника, який за грабунки населення був знятий з посади окупантами і протягом кількох місяців перебував під слідством⁹.

У першу чергу участь в порятунку євреїв брали їхні родичі українського походження. У багатьох випадках майбутні євреїв залежало від позиції їхніх родичів, які мали іншу етнічну приналежність. Так, у січні 1943 р. у м. Баришівка був заарештований громадянин, який звинувачувався у тому, що його дружина — єврейка. Під час слідства, яке тривало 25 днів, начальник поліції та слідчий використовували фізичні методи впливу¹⁰. Проте він усі звинувачення відкидав. Особиста позиція цього чоловіка врятувала всю його сім'ю. Виявляється, що до Баришівки він прибув з м. Тального. Вперше він був заарештований в Тальному у вересні 1942 р., коли після поранення на фронті перебував у лікарні. Причиною арешту була національна приналежність його дружини. Під арештом перебував у тальнівській комендатурі. Разом з ним утримувалась дружина та 6-річна дочка. При сприянні знайомого поліцейського, колишнього працівника тальнівського елеватора, якому довелось їх охороняти, ця сім'я змогла втекти з міста. Проте у чоловіка відкрились фронтні рани, і вони змушені були зупинитись у Баришівці, де легалізувались¹¹.

⁸ Там само, ф. 5, спр. 61036, арк. 10.

⁹ ЦДАГОУ, ф. 57, оп. 4, спр. 229, арк. 114.

¹⁰ ДА СБУ, ф. 5, спр. 61695, арк. 27.

¹¹ Там само, спр. 23828, т. 2, арк. 293–294.

В інших випадках, незважаючи на допомогу родичів, євреям не вдавалося врятуватись. Так, житель м. Чорнобиль після масових розстрілів євреїв намагався врятувати свою дружину, яка була родичкою Л. Кагановича. Він переховував її у знайомих, відвозив у ліс. Проте взимку 1941 р. дружина, яка відморозила ноги, змушена була повернутись додому. Через кілька хвилин після її появи у будинку з'явився поліцейський, який не зважаючи на прохання чоловіка залишити дружину все ж заарештував її. Не маючи сили йти, вона повзла по вулиці, а поліцейський у присутності дітей підганяв її ударами приклада гвинтівки. На початку грудня 1941 р. вона разом з іншими заарештованими 45-ма євреями була розстріляна¹².

Проти знищення своїх родичів єврейського походження протестували й представники місцевого цивільного населення. Вони намагалися довести їх українське походження, і в окремих випадках це вдавалося. Так, чоловік, дружина якого була єврейкою за національністю, не дивлячись на те, що поліція відібрала радянський паспорт, в якому була зафіксована національність, зумів довести, що його дружина є україною. При цьому йому довелося зібрати відповідні підписи від жителів села Слобода Тетіївського району, а також доставити двох свідків із с. Дзвінчаче¹³. Отже, трагічні події не проходили при мовчазній згоді свідків злочинів окупантів. Під час розстрілів дітей, матері або батьки яких були неєврейського походження, вони намагалися їх врятувати. Не всім вдавалось це здійснити. Але твердження, що розстріли євреїв відбувались при мовчазній згоді або нейтралітеті місцевого населення, є невірними.

Однією з форм участі у порятунку було відвідування ув'язнених євреїв, які перебували в гетто та таборах праці. Метою відповідних дій була передача продуктів харчування. В умовах нацистських таборів це була суттєва допомога. Незважаючи на побиття, застосовуване табірною адміністрацією, вони продовжували відвідувати своїх рідних¹⁴. В окремих випадках окупанти розстрілювали осіб, що перебували у шлюбно-сімейних відносинах з особами єврейської національності. Названа обставина стосується чоловіків. Так, у с. П'ятигори Тетіївського району була розстріляна єврейка, одружена з українцем. У сім'ї було троє дітей. Через деякий час, як колишній радянський активіст, був заарештований і її чоловік. Не довівши вину, його готували до звільнення, але один із поліцейських заявив: «Кого ви звільняєте? Його дружина — жидівка і при радянській владі була активісткою, а вдома залишилося троє жиденят. За те, що він це приховав, його дуже побили, направили до єврейської каме-

---

¹² Там само, спр. 56141, арк. 37, 52, 91–92.

¹³ Там само, спр. 63088, т. 2, арк. 149.

¹⁴ Там само, спр. 2797, арк. 79–81.

ри і вивезли до Києва. Його подальша доля для мене невідома»¹⁵. Таким чином, сімейні зв'язки з євреями виступали як обтяжуюча обставина і в окремих випадках ставали підставою для застосування репресій. Зауважимо, що мати намагалась врятувати невістку, сина та трьох онуків. Проте їй це не вдалося. Доля чоловіка та дітей, яких відправили до Києва, залишилась невідомою. Жінка, яка намагалась врятувати сім'ю сина була неписьменною, а тому разом з нею до поліції зверталась інша мешканка села, яка допомагала готувати відповідні заяви.

Місцеве населення намаглося хоч чимось допомогти заарештованим євреям. Так, у серпні 1943 р. були заарештовані 9 євреїв, що залишились у Тетіївському районі. Односельці заарештованих, яких відправляли до Києва, намагались передати їм воду та продукти харчування. При цьому охоронці при наближенні до ешелону обстрілювали цих людей¹⁶.

Восени 1941 р. значна кількість євреїв намагалась переховатись у селах області, знайшовши тут тимчасовий порятунок. Громадянка, що переховувала єврея, свідчить про обставини його арешту і свою поведінку: «В листопаді 1941 р. [...] прийшов до мене в будинок з гвинтівкою і ще з одним поліцейським, і вони заарештували у мене в будинку громадянина, що евакуювався з Києва, за національністю єврея, і посадили в холодний сарай. Вранці, коли я прийшла передати йому передачу, там було ще троє євреїв. І в цей же день цих заарештованих, ще з трьома єврейськими сім'ями відправили до поліції»¹⁷. Отже, знаючи про майбутнє заарештованих євреїв, місцеве населення намаглося всіляко допомогти їм.

Відомі також випадки, коли місцеве населення брало участь у порятунку дітей розстріляних євреїв. Так, у м. Тараща вихователька дитячого будинку М. С. Грабовська врятувала єврейську дитину Розу Факторович¹⁸. У м. Жашкові у місцевої жительки переховувалась дівчинка, яка випадково врятувалася під час розстрілу її родичів у м. Ставище. До цього вона певний час проживала у мешканців м. Ставище. Була заарештована поліцією і відправлена до Німеччини. Після закінчення війни повернулась додому¹⁹.

Особливо складно проходив порятунок євреїв чоловічої статі, що мали призовний вік. Під особливим контролем окупантів перебували всі немісцеві чоловіки. При відсутності документів, які засвідчували звільнення з полону, вони вважались втікачами, а відтак їхнє майбутнє, незалежно від національної приналежності, було проблематичним. Проте і в цих ви-

¹⁵ Там само, спр. 62641, арк. 82.

¹⁶ Там само, арк. 68.

¹⁷ Там само, спр. 67073, арк. 32.

¹⁸ ДАКО, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 45, арк. 8.

¹⁹ ДА СБУ, ф. 5, спр. 57727, т. 2, арк. 181.

падках їм допомагали. Чоловіки, що різними шляхами звільнялись з німецького полону, намагались потрапити до своїх рідних домівок. Сім'ї, що складались з представників інших національностей, не відмовлялись надавати допомогу. Так, восени 1941 р. до сім'ї повернувся з німецького полону поранений Гендельман Д., який мав легальне прізвище Герман. Увесь період окупації його переховувала дружина – українка. Кілька разів у квартирі, де проживала ця сім'я, поліція та місцеві жителі проводили обшук. Проте дружина так майстерно влаштувала схованку, що, незважаючи на кілька обшуків, поліція так і не змогла його знайти²⁰. Так завдяки діям дружини Герман був врятований. Відомі й інші, але трагічні випадки. Так, у с. Вільшани у 1943 р. до дружини українки повернувся з полону чоловік, що був євреєм. Через 9 днів він був заарештований місцевою поліцією і розстріляний²¹. Аналогічні події відбулись у с. Борове Фастівського району взимку 1941 р. Єврей, який повернувся до своєї дружини українки, також був заарештований поліцією і відправлений у табір військовополонених на ст. Васильків–І²².

У с. Кислівка Таращанського району в сім'ї вчителя Борисенка Микити п'ять днів переховувався військовослужбовець Червоної Армії єврей за національністю²³. У вересні 1943 р. в партизанський загін ім. Щорса, який діяв на території Ржищівського, Бориспільського та Переяславського районів, вступили два євреї — Естрин Б. М. та Нун С. Я.²⁴ До вступу в партизанський загін вони повинні були переховуватись, отже, невідомим місцевим жителем були врятовані від знищення. У с. Довга Гребля Богуславського району в сім'ї місцевого мешканця переховувався єврей. У березні 1942 р. він був заарештований поліцейським і розстріляний у с. Медвин²⁵.

Час від часу в населених пунктах області виявляли євреїв. Так, 13 листопада 1942 р. в с. Лобачев Володарського району гестапо заарештувало 5 євреїв²⁶. Прізвища осіб, які намагались їх врятувати, залишились невідомими. Розповідь про подібні випадки можна продовжити. Так, у с. Байбуз Черкаського району до січня 1942 р. у місцевих селян переховувались єврейки Грабовські. Проте їм врятуватись не вдалося. Після арешту, проведеного поліцією, вони були страчені²⁷. Під час арешту та наступ-

²⁰ Там само, ф. 6, спр. 70985-ФП, арк. 19, 20, 30, 39, 52.

²¹ Там само, ф. 5, спр. 48402, арк. 128.

²² Там само, спр. 39182, арк. 13.

²³ ДАКО, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 45, арк. 8, 23–24.

²⁴ ЦДАГОУ, ф. 130, оп. 1, спр. 387, арк. 14.

²⁵ ДА СБУ, ф. 5, спр. 57104, арк. 47.

²⁶ ДАКО, ф. Р-4758, оп. 2, спр. 13, арк. 41.

²⁷ Там само, спр. 51, арк. 13.

ного розстрілу євреїв с. П'ятигори до с. Олександрівка втекла єврейка та її дочка. Увесь наступний період окупації вона переховувалась у цьому селі. Окремі мешканці с. П'ятигори знали про місце переховування і повідомляли її про події, що відбувались у селі²⁸.

Отже, представники місцевого неєврейського населення, не боячись загрози жорстоких покарань, намагалися надати притулок своїм співвітчизникам. Незважаючи на активні дії місцевих колаборантів та антисемітську пропаганду, окупантам не вдалося перетворити місцеве населення на бездумного виконавця своїх злочинних планів. В окремих випадках порятунком набував форми колективного протесту. Так, на початку жовтня 1941 р. у с. Лельов, Чорнобильського району з Києва прибули дві радянські громадянки єврейської національності з двома маленькими дітьми. Чоловік однієї з прибулих до війни працював начальником Чорнобильського райвідділу НКВС. Ці дві жінки зібрали у жителів зазначеного села підписи про те, що їхні чоловіки — росіяни і для населення нічого поганого не вчинили. У цьому ж селі переховувався єврей на прізвище Капуста²⁹.

З арештом своїх знайомих, євреїв за національністю, не погоджувались їхні колеги по роботі та особи, що перебували у близьких стосунках. Так, у січні 1942 р. Баришівською жандармерією була заарештована медсестра хірургічного відділення місцевої районної лікарні, яка звинувачувалась у тому, що вона належить до єврейської національності. Незважаючи на загрозу покарання, з неодноразовими проханнями про звільнення до жандармерії зверталися її співробітники. З аналогічним проханням звертався і писар сільської управи с. Мала Стариця цього ж району. Про надання допомоги він просив перекладача жандармерії, яка відповіла: «У мене сьогодні немає настрою, а тому я по даному питанню розмовляти не буду»³⁰.

Поряд з тим, що частина українських поліцейських брала участь у знищенні євреїв, знаходилась не менш значна їх кількість, яка брала участь у їхньому порятунку. Випадки участі поліцейських у порятунку євреїв не були поодинокими. Ця обставина свідчить не про містичний антисемітизм, начебто характерний для українців, а навпаки — доводить помилковість цієї тези. Багато поліцейських не бажали брати участь у каральних акціях окупантів і при найменшій можливості уникали виконання наказів. Очевидець масового розстрілу у м. Яготині розповідав, що бачив, як заступник начальника районної поліції бив поліцейського, який не бажав брати участі в розстрілі³¹.

²⁸ ДА СБУ, ф. 5, спр. 39804, т. 2, арк. 180.

²⁹ Там само, спр. 56588, арк. 126, 150.

³⁰ Там само, спр. 23828, т. 2, арк. 229.

³¹ Там само, спр. 63148, арк. 290.

Згідно з протоколом судового засідання військового трибуналу Київського військового округу від 21 квітня 1959 р., свідок — єврейка за національністю розповіла про обставини свого порятунку під час масового розстрілу в с. П'ятигори Тетіївського району, що відбувся 16 грудня 1942 р.: «Я стала просити поліцейського [...], з яким чоловік раніше працював на залізній дорозі, і поліцейського [...], якого знала з дитинства, щоб вони врятували мені життя. Моя мати також просила їх попросити німців, щоб нас не розстріляли. Поліцейські вивели мою матір із сараю, а мені наказали відійти в сторону. Я подивилася в щілину сараю і побачила, як розстрілювали мою матір біля ями. У той же день мене відправили в Тетіївську райміліцію, а після того, як мій чоловік знайшов людей, що погодились сказати, що я не єврейка, а українка, мене відпустили»³². Під час розстрілу саме поліцейські сказали німецькому офіцеру, що вона не єврейка, а українка і привезена в с. П'ятигори помилково³³. В процесі проведення ідентифікації, поліцейські вилучили паспорт цієї громадянки, в якому було зафіксовано її єврейську національність. Документи були вилучені саме в той момент, коли вона перебувала на перевірці³⁴. Незважаючи на це, чоловіку вдалося врятувати свою дружину. Очевидно, що поліцейські «не помітили» відповідної відмітки в паспорті. Після розстрілу 8 чоловік, приналежність яких до єврейської національності була сумнівною, були відправлені в сільську управу, в якій німці проводили попередню ідентифікацію. В результаті два чоловіки були відправлені назад на територію П'ятигорської МТС і розстріляні³⁵. Інших громадян було направлено для проведення ідентифікації в районну поліцію. Радянськими громадянами було взято на виховання двох малолітніх дітей розстріляних сестер єврейок с. Кашперовка Тетіївського району. Одну з дівчаток взяв начальник Кашперовської кущової поліції³⁶. Це був досить молодий чоловік, приблизно 1920 року народження³⁷. За його пропозицією місцевий житель взяв на виховання другу дитину. Обставини справи показують матеріали допиту свідка від 15 квітня 1951 р.: «Запитання: Скажіть, Ви брали на виховання дочку розстріляної єврейки в період окупації?

Відповідь: Так, у період німецької окупації я брав на виховання дочку розстріляної єврейки. Це було в кінці 1942 р. Цій дівчинці було тоді два з половиною роки. Вона й нині проживає у мене.

---

³² Там само, спр. 63088, т. 4, арк. 41, 42.

³³ Там само, т. 2, арк. 148.

³⁴ Там само, т. 2, арк. 149.

³⁵ Там само, т. 1, арк. 256.

³⁶ Там само, спр. 39804, т. 1, арк. 43.

³⁷ Там само, спр. 64790, арк. 38.

Запитання: При яких обставинах ви взяли дочку розстріляної єврейки?

Відповідь: Взяти на виховання дочку розстріляної єврейки мені запропонував начальник кущової поліції [...]. Я погодився, порадився з дружиною і взяв одну дівчинку. [...] А другу дівчинку взяв сам [...]. Це були діти двох розстріляних сестер єврейок – прізвища їх точно не знаю, але говорили, що Гейфман.

Запитання: Чи відомо вам, що ці дві сестри були розстріляні?

Відповідь: Так, мені відомо, що ці дві сестри єврейки були розстріляні в с. П'ятигори Тетіївського району Київської області. Про те, що вони розстріляні, мені сказав начальник поліції [...], коли пропонував взяти дівчинку на виховання. Подробиць він мені не розповідав, але я і сам не запитував, а мені він лише сказав, що матері двох дівчаток розстріляні, а дівчаток розстрілювати пожаліли і привезли із села П'ятигори³⁸.

Випадки, коли українські поліцейські брали участь у порятунку євреїв, не були поодинокими. Так, згідно із свідченнями мешканця м. Біла Церква, єврея за національністю, у роки окупації він переховувався від переслідувань нацистів, а легалізувавшись працював на Денихівському цукровому заводі у Тетіївському районі. У березні 1943 р. він був заарештований і відправлений у гестапо м. Біла Церква. Дізнавшись про його кваліфікацію, працівники гестапо використали цього громадянина як бетонувальника. Від смерті його врятував український поліцейський. «Цим бетонуванням я займався місяців два, приблизно липень і серпень 1943 р. Коли моя робота закінчувалась, один поліцейський попередив, що мене після закінчення роботи розстріляють. У зв'язку з цим я здійснив втечу з двору гестапо і таким чином unikнув розстрілу»³⁹.

Окремі поліцейські брали участь у визволенні з німецького полону своїх родичів єврейського походження, які були представниками так званих «змішаних шлюбів». Один із врятованих свідчив, що у його звільненні брав участь поліцейський с. Корніївна Баришівського району, родич по батьківській лінії⁴⁰. В окремих випадках поліцейські попереджали про можливість арешту. Інколи цього вистачало для порятунку. Так, була попереджена про можливість арешту громадянка, яка мала чоловіка єврея за національністю. Попереджена поліцейським, вона змогла врятуватися⁴¹.

Однією з форм участі поліцейських у порятунку євреїв була видача офіційних документів, які не рятували, але давали шанс на продовження життя. Так, один з поліцейських, володіючи інформацією про національ-

---

³⁸ Там само, спр. 39804, т. 2, арк. 137, 138.

³⁹ Там само, спр. 63267, арк. 243–244.

⁴⁰ Там само, спр. 51718, т. 2, арк. 137.

⁴¹ Там само, спр. 70029-ФП, арк. 121–122.

ну приналежність громадянки, яка звернулася за допомогою, видав їй довідку про те, що вона єврейка-вихрест. Насправді це не відповідало дійсності. Поліцейський знав її по довоєнному періоду. В одному будинку з нею проживала його дружина. Наприкінці 1942 р. ця громадянка була викликана до гестапо і незабаром розстріляна. Але було збережено життя дітям⁴².

На окремих поліцейських намагалися вплинути члени їхніх сімей. Так, дружина поліцейського Фастівської поліції, випадково побачивши, як її чоловік знущається над заарештованими євреями, звернулася до нього з проханням покинути службу⁴³.

Місцевих євреїв попереджали про небезпеку розстрілу працівники цивільних органів влади. Так, працівник управи Баришівського району, який, виконуючи службові обов'язки, проводив реєстрацію євреїв, попередив двох чоловік про можливість розстрілу⁴⁴. Староста с. Козаківка Тарашанського району свідчив про факт переховування у селі 10 євреїв⁴⁵. Голова Ставищанської районної управи свідчив, що у жовтні 1941 р., не дивлячись на заборону німецької влади, розпорядився про видачу євреям продуктів харчування⁴⁶. Відомі випадки, коли під час процедури ідентифікації представники цивільних органів влади засвідчували неєврейське походження приречених на знищення^{47,48}. Напередодні арешту писар управи с. Горошків Тетіївського району попередив своїх сусідів, що за ними прибула поліція⁴⁹. Попереджена сім'я змогла вчасно втекти. В редакції газети «Дзвін волі» м. Біла Церква переховувались два євреї Йолкін і Гінзбург⁵⁰.

Отже, незважаючи на жорстокий окупаційний режим, місцеве населення Київщини брало участь у різних формах допомоги євреям. Німецьким окупантам не вдалося деструктурувати соціальні зв'язки, що існували в українському суспільстві, та дегуманізувати усталену систему моральних цінностей.

---

⁴² Там само, спр. 6717, т. 2, арк. 257, 258, 371.

⁴³ Там само, спр. 62901, арк. 38.

⁴⁴ Там само, спр. 39144, арк. 26.

⁴⁵ Там само, спр. 63424, арк. 96,97.

⁴⁶ Там само, спр. 50670, арк. 42.

⁴⁷ Там само, спр. 2789, т. 2, арк. 122.

⁴⁸ Там само, спр. 56724, арк. 56.

⁴⁹ Там само, спр. 2789, т. 1, арк. 213.

⁵⁰ Там само, ф. 6, спр. 72222-ФП, арк. 61, 77-78.